

Az animizmus lélekmadara

„A vallás számos különféle képzet és intézmény meghatározott minta szerinti kapcsolódásból ad csoportonként, illetve kultúratérsegenként, kultúrrétegenként jellemző képet. Általánosak az animisztikus képzetek, amelyekhez az élő és élettelen természet lélekkel való felruházása járul (animatizmus). A lélekképzetekben és a halál utáni létről való elképzelésekben nem egy helyen már a társadalmi viszonyok is tükröződnek; előfordul, hogy a kezdeti rétegződést mutató társadalmakban csak a nemzetiségi és falufőnököknek, a kiemelkedő személyiségeknek van a halál után tovább élő lelkük. A halotti lélekről kialakult elképzelésekhez szorosan kapcsolódik az őskultusz, ami a rítusokon, áldozatokon stb. kívül az ősök plasztikus ábrázolásban (szobrok és maszkok) és a koponyakultuszban (másodlagos temetkezés modellált koponyákkal, koponyaházikók, koponyamaszkok stb.) is kifejezésre jut. A lélekhit, továbbá a sokféle meglevő mana-képzet eredményezte a kannibalizmust és a fejeadászatot, valamint az egyes szertartásokhoz kapcsolódó emberáldozatokat” (*Mitológiai ábécé*, 1970).

Amikor 500–50 ezer évvel ezelőtt a hordák, törzsek, tehát a halász-vadász társadalmak úgy értelmezték-szemlélték a természeti jelenségek, erők működését, hogy bizonyára szellemek, gonosz és jó démonok, kisistenek állnak mögötte, nem is tévedtek nagyot. Az már félrecsúszás volt, hogy ezek a varázshatalmak célokért, szándékok megvalósításáért tevékenykednek. Tehát félni kell tőlük, számolni kell velük, valahogy jó viszonyt is teremteni. Így jött létre az áldozat szokása, módszere: így akarták kedvükre hangolni a titokzatos lelkeket.

Miért nem volt alapjában is tévedés ez a képzet?

Mert az ontológiai kategóriákban ilyen vagy olyan fokon jelen van a spiritualitás lehetősége. Az a lappangó képesség, mely az ember fölépítettségének csúcán megmutatkozik: a szellem, az intelligibilis világ. Kialakulásának adottak a föltételei, mint minden létkategóriának, ahogy az atomból, az elemektől a sejteken, géneken, kromoszómákon át, az egysejtűtől kezdve fölfelé haladunk. Hordozó nélkül nincs ösztön, érzelem, lélek, tudat, elme; arra támaszkodva azonban létrejön. Az animista, a mágikus, politeista lélek-szellemhit ilyenformán ontológiai megejtés. Csakhogy abszolutizálva, úgy értve ezt, hogy a szellem, démon, világlélek, Atman-Brahman, a görögség Olimposzra képzelt istenköre irányít mindent, ami létezik: ura az embernek is már tévedés. (Még jó, hogy a görögök a sorsot, végzetet az istenek fölé emelték.)

A héberék az ókor sok ezer éves politeizmusából absztrahálták az egy, az egyetlen Teremtőt, Elt, azaz Jahvét. Ilyen arányú, szinte forradalmi szemléletvál-

tást (az animizmushoz, mágiához képest) sem a sumérek, sem a káldeaiak, a perzsák, a hinduk, az ógörögök vagy az egyiptomiak sem voltak képesek végrehajtani – és ami még fontosabb, központi akarattal (Mózes), szervezethez, egy egész néppel végiül elfogadtatva. Nehéz ma már elképzelni is, mit jelentett ez az egyistenrendszer abban a káoszban, melyben a még mindig animista, de főleg mágiikus szemléletű zsidóság élt. El kellett szakadni a természettől, a lét feltételeitől, voltaképpen a mágiában még – igaz, torzul – érvényesülő ok-okozat valóságmegítéléstől is. Így két létszféra keletkezett: egy földi és egy föld fölötti. A mohamedánok, jó néhány évszázaddal később, totalizálták Mózes e vívmányait. Allah minden jelenségnek, törvénynek eseménynek, embernek és állatnak az ura, létrehozója. Közben a kereszténység megalapítói is besoroltak a nagy jahvista fölfedezésbe, a korszellemtől ugyan nem tudtak teljesen megszabadulni (I–V. század): az egy Istennek dicsőített Atya mellé még egy Szent Szellemet (eredetileg női szellem, Sophia volt) meg egy Fiút is oda kellett támasztaniok. Hármastenséget kapott így uralmat a világon (persze mindig tagadva különlétüket!): ezért vetették meg a krisztianusokat az egyhitű héberék.

A három úgynevezett monista vallás prófétái, igehirdetői, papjai, istenkirályai ilyen módon rendezettnek vélték ég és föld: azaz az egész kozmosz természeti és természetfölötti kettősségét. A természeti, a növényi, állati lét viszonylagosságát nem tagadhatták, hát éppen ebből faragtak metafizikai elveket. Kezdetben ezt mérőben a hitre kellett alapozni, tagadni, sőt pogány bűnnek tartani bármiféle tudást, megismerést, filozófiát. A középkorban azonban már annyira elterjedt a három vallás hatalma: figyelembe vették (kizárva a preszokratikus görögség összes irányzatát) a platóni, a plotinoszi idealizmust. Kiderült, hogy az idea vagy a logosz tökéletesen megfelel Jahvének, Atyának vagy Allahnak is.

Az animista létértelmezést, a mágia titkos erejét, a mítoszok rejtett jeladásait viszont mégsem sikerült kisöprüzni ebből az abszolúte egyetlen demiurgosznak alárendelt szellemrendszerből. Megmaradtak a csodaváráó lelkek, és megmaradtak velük szemben a csodatagadók, vagyis azok a gondolkodók, akik mindig is gyanúsának találták ezt a túlságosan is antropomorfviláguralmat. Spinozának a jahvista közösségből való kitaszítotttság súlyos árával kellett fizetnie a „Deus sive natura”, azaz a „more geometrico”, az egyetlen, de személytelen szubsztancia meghirdetésének elvéért. Amilyen hatalmasat lépett előre az emberi gondolkodásban, olyan kíméletlen volt elutasítása.

Az ókor és a középkor három közel-keleti-afrikai-európai vallásának történetében az az egyáltalán nem meglepő fejlemény, hogy a szabad eszmélkedés folytatását ilyen-olyan fokon kezdetben még sem a héber, sem a keresztény, sem a mohamedán hitirányítók nem fojtották el eleve. Jól mutatják ezt a tényt a különféle korabeli izmusok ellen indított szívós, századokig elhúzódó küzdelmek.

„Az ember több millió éves kemény, küzdelmes evolúciós folyamat eredménye” (P. C. Koller: *Kromoszómák és gének*. 1971). Vagyis nem fűben-fában-vízben rejtőzött titokzatos szándékú démonok, netán varázsképeségű állatok teremtménye. Az élet a mi földünkön elkezdődött fehérjeszintézis sikere, melynek elindítója a metionin

aminosav volt. Semmi okunk felsőbbrendű, jó vagy gonosz lelkek művének tekinteni a homo sapiens sorsát, történetét.

Csak bámulok, milyen korlátoltak voltak őselődeink! Akár a sumer, akár az egyiptomi, akár az indiai vagy az asszír, babiloni vagy a héber őskultúrát nézem, mindegyik abban hitt, hogy a villámlásban, földrengésben, árvízben, fáokban, állatokban, sőt a sötétségben, világosságban különféle terveket szövögető szellemek lesnek rájuk. Ezekkel igyekeztek aztán szabályos üzleteket kötni: áldozatot mutatnak be, embert, állatot, eledelt, galambot, virágot ajánlottak föl nekik, és várták az ellenszolgáltatást. Ez vagy elmaradt, vagy nem.

Ha efféle ostobaságokban bízott az emberiség minden kontinensen és vallásban, mi lehetett az alapja annak a máig tartó dicsekvésnek, hogy értelmes lények vagyunk?

Ennek éppen az ellenkezője igaz!

Ezt bizonyítja, hogy hiába az újkor tudománya, ezek a buta hitek a szellemekben, démonokban, istenekben, ördögökben máig fönmaradtak. Nagy hatalmuk van rajtuk: az emberek hajlandók háborúzni és meghalni az ilyen fantazmákért. Normálisak vagyunk? Ezt senki nem állíthatja, hacsak nem olyan sötét az agya, mint egy egyiptomi Amun-papé!

William Graham Summer: *Népszokások* (Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége, 1978). Az eredetileg nagyjából 100 éve megjelent 1000 oldalas mű egészen közelről mutatja meg a földkerekség, mondhatnám, összes népeinek az animizmus szempontjából is haszonnal vizsgálható kultúráját. Summer szeme térben és korban szabadon mozog, mint egy világűrben elhelyezett univerzális kamra. A gömbkép iszonyatos! Különösképpen megdöbbenettek a *Társadalmi szelekció* és a *Szagrális prostitúció, gyermekáldozatok* című fejezetek általános ismertetői és eseteleírásai. Azt a következtetést már régen levontam a történelemből, hogy egyik ember roppantul élvezi a másik megkínzását. Amit azonban Summer az ókor és a középkor egészen a reformációig terjedő időszakának szenvedéseiről felsorol, napokig nem hagyott nyugodni. A hatósági és népi üldözések, büntetések, máglyák, kivégzések kegyetlensége fölülmúlta képzeletemet. Ezekről valójában csak elvontan hallottam tanulóéveim alatt. Később sem szerettek ilyesmiről papok, történészek, ideológusok, filozófusok s főleg „megváltó lelkek” beszélni. Figyelmük a XX. században egyébként is csupán a két nagy szörnyűségre: a kommunista és a náci embertelenségekre irányult.

A baj az: az ókor és a középkor semmivel sem maradt el, ha meg nem haladta ezeket az abszurd, de a maga korában természetesnek, sőt üdvösnek tartott eljárásokat. Az emberek, népek, társadalmak üldözték, meggyötörték, elpusztították azokat a csoportokat vagy személyeket, akik ilyen vagy olyan megítélés alapján nem alkalmazkodtak tökéletesen a konvencióhoz. A kínvallatás, keréketbörés, megégetés egészen általános volt. Az alapot ehhez az animizmusból kialakult vallási intézmények és előítéletek alkották. Summer írja a *Ki kit üldöz?* című részben: „A zsidók

azt tartották, hogy az ő istenük az egyetlen igaz isten. Minden más nép istene „hívság”, vagyis nem létező. Azt vallották, az ő vallásuk az egyetlen igaz vallás. Amikor nagyjából Krisztus születésével egyidőben ezzel az igénnyel léptek a görög-római világ elé, gyűlöletet és gyalázkodást váltottak ki vele. A vallástörténetben azonban a vallási nézetek fejlődésének kiemelkedő tényezőjét jelenti e felfogás. A kereszténység örökölte ezt az eszmét, és önmagára vonatkoztatta. Mindenkor azt állította, hogy vallási rendszerként abszolút értelemben és egyedül igaz. Minden más vallás csak bitorolja az ő jogos tulajdonát. Ennek a szemléletnek az alapján határozták meg az eretnekség fogalmát is... Ez az alapvető oka, miért tekintették kártékonynak az eretnekséget, és elvetemültnek valamennyi eretneket... Talán sohasem volt elterjedtebb a megcsonkítás meg a halál nem egy hosszadalmas és fájdalmas módszere, mint a hetedik és a nyolcadik században.”

Tévednénk, ha azt gondolnánk, hogy ezeket a megtorlásokat az egyház kezdeményezte.

Meglepetésem az: a tömegfanatizmus indította el az üldözést. Az egyház „habozott, mielőtt belefogott volna a szokatlan feladat megoldásába. Visszariadt attól, hogy ellentmondjon a könyörületességről szóló tanításainak.” A korszellem diktálta, hogy az eretnekekkel semmi mást nem lehet tenni, mint megégetni őket. Persze ez volt a társadalmi kiválasztás módja is. „Az inkvizíció nem önkényesen kigyalalt szervezet volt, melyet az egyház becsvágya és fanatizmusa erőszakolt a kereszténység bírósági gyakorlatára.” Az inkvizíció nem népszerűtlen, azt mondhatnánk, az üldözések és a vallomások véres-kegyetlen kicsikarása a nép dühének kirobbanása volt. Az egyháznak el kellett volna fojtania ezt a lincselésszerű aktust. Ezt nem tette meg. Így lett Európának e kora a hóhérlegények évada.

Ki gondolta volna ezt, amikor a szelíd megváltó kilehelte lelkét a keresztény? Az inkvizíció egyik nagy paradoxona éppen ezért az a hatalmas sárga posztókereszt, melyet az elítélt eretnek mellére fölvarrtak. Meghökken a szimbólum e visszajára fordítása – itt derül ki számomra, hogy még mindig a démonok uralma alatt élt a keresztény Európa, hogy az animizmustól – ahogy azóta sem – nem sikerült egészen megszabadulnia.

Ugyanez érvényes a szakrális prostitúció és a gyermekáldozás szokására szívós, sok ezer éves fönnymaradására vonatkozóan is. „A nők templomnak szentelését össze kell kötni a gyermekáldozat intézményével, írja Summer. A két intézmény közötti történelmi összefüggést nem ismerjük... A gyermekáldozat és a rituális öngyilkosság valamennyi formája visszavezethető arra a gyötrelemre és rettegésre, amelyet az ember veszteségek és csapások nyomán érzett... A gyermekáldozat az emberi sors felett érzett legrettenetesebb iszonyt és szenvedést fejezi ki...” A véletlen eseményeket igazgató felsőbb hatalmak jellegére és logikájára vonatkozó feltevés húzódik meg mögötte. Vagyis a mágia- és animizmustól. Ha meg is érthetjük, mai szemmel visszataszítónak és elfogadhatatlannak látjuk.

A templomi szajhák világát viszont még megérteni is nehéz. Summer szerint „a szokások az ember reagálásai a nagy erőkre... Ezeknek az erőknek a módszereit és eszközeit nagy tisztelettel övezték... A szaporodás ezért vallási ügy volt,

a nemiség szent dologgá vált. Az a következtetés, hogy a nőket az élet istennőiként kell tisztelni, teljesen egybevágott a primitív ember logikájával. Istár sok férjű volt, ámde átváltozott Astartévá, Baál főisten feleségévé, másutt pedig kétnemű, végül hímnemű lett. Létezik szűzanya és az istenek anyja. Ez utóbbi eszméje legyőzhetetlennek bizonyult.” Ennek alátámasztására Summer számtalan hindu, kínai, karthágói, mexikói, egyiptomi példát sorol föl. Legtöbb helyen úgy gondolták, hogy a szakrális prostituálttal való egyesülés ugyanaz, mintha az istennel válnánk eggyé. „A nőben testesül meg az egész világ... A nők istenek. A nők – az életerő, tanítják a védikus szent könyvek.” A pun Afrika kultuszaiban kimagasló helyet foglal el az égi szűz. A meglepő az, hogy „Szent Ágoston nemcsak megerősíti, hanem egyenesen megköveteli annak elismerését, hogy az istenek anyja azonos az égi szűzzel, vagyis a férjezetlen istennővel.”

Így jutunk el a máig tartó Szűz Mária-tiszteletig, addig az ellentmondásig, hogy a mexikói azték anya éppúgy egy gyermekét a karjában tartó szent nőhöz könyörög gyermekáldásért, mint bármelyik modern keresztény katolikus hitves, aki fél a meddőségtől.

Az etnológia világát Frazer terjedelmére is nagy (eredetileg 12 kötetes) munkája, *Az aranyág* (*The Golden Bough*, 1965) nyitotta meg előttem. Tőle tanultam, vettem tudomásul aényt, hogy modern vagyok és ősi. De azt is, hogy a Bibliát (akár mind a két könyvét) nem lehet *Az aranyág* ismerete nélkül megérteni. Az ószövetség írói természetesen nem voltak etnológusok, nem tudták, hogy az aranyborjú vagy a rézkígyó és a többi állatszimbólum a törzs eredetmítoszáának hérosza. Amit ők a pogánysághoz való undorító visszatérésként írnak le (tánc az aranyborjú körül, amely Mózes haragját kiváltja), valójában természetes ragaszkodás a törzs létfontosságúnak hitt támogatójához, védőszelleméhez. Az elvont Jahve törvényei nekik aligha jelenthették annak pótlását. Mózesnek tehát elég durva önkénnyel kellett a népeket egy isten uralma alatt egyesítenie.

Frazer evolúciómisztikus elképzelése szerint az emberi gondolkodás egyenes vonalban haladt az őseredeti mágiától a valláson át a modern tudományig. Ennek az útnak felelt meg a gyakorlat is. Az animizmusról azonban nem ejt szót. Talán azonosnak vélte a mágiával? Vagy a vallással? Mind a három szorosán összetartozó fogalom, de a különbségeik egyáltalán nem mellékesek. Frazer sorrendet lát a mágia, a vallás s a mai tudomány között. Ma már tudjuk: jól megférnek egymással egyszerre egy időben. Egyik nem okvetlenül a másikból fejlődött ki. Talán leginkább a mágia az, amely igen kis kultúrák szokásai közé szorult vissza. Vallás és animizmus a mai napig jelen van. A tudomány egyiket sem tüntette el egészen a fejlődés, a ráció útjából. Éppen az volt az újkor tévesnek bizonyult illúziója, hogy ez bekövetkezik. Németh László is ebben volt túlságosan biztos: azt hitte, Kopernikus, Kepler, Galilei, Newton végleg leszámol az ősi szellemekkel. Nem. Nagy részük ittmaradt. Csak így lehetséges a babonák, hiedelmek, homályos népszokások eleven szerepe az európai, amerikai civilizációban. Más földrészekben még nagyobb ezeknek az úgynevezett túlélő tudatformáknak a meghatározó jellege.

Évtizedekkel ezelőtt azért fordultam a néprajz, a mítosz és minden más ősiség felé (minden szent, ami régi!), mert olyan titkokat, „tudást” sejdítettem a múltban, melyek nélkül nem lehet jó verseket sem írnom.

Ezekben az években fordítottam le a világ törzseinek költészetét is (*Boldog látomások*, 1977). Azóta másként gondolkodom mindarról, amit Malinowski, Morgan, Tylor, Frazer, Cocchiara, King, Métroux, Lévi-Strauss, Boglár Lajos, Bodrogi Tibor, Róheim Géza és még sokan mások írtak a „vademberről”. Leküzdhetetlen erővel vonzott ezeknek a civilizáció előtti életformáknak az „őseredetisége”. Sokszor elgondoltam például: milyen jó lett volna, mondjuk, óceániai dayaknak vagy síksági indiánnak lenni, szabad halászként faragott csónakon járni a vizeket, szigeteket, vagy lovon vágatni a bölény után a prérin. Teljesen szabadnak képzeltem ezeket az embereket. Csakhogy aztán kiderült: a fétizmus, animizmus, a sámánok, varázslók, orvosságos emberek mágikus hatalma, a mítoszok hagyománya, száz és száz íratlan törvény, szokás, hagyomány jobban megköti a törzsek tagját, mint akármelyik rendi vagy modern diktatórikus elnyomó rendszer. Ráadásul minden népnél, földrészen nagyjából ugyanazokat a szertartásokat, démonokat, ismeretlen erőket, légi szellemeket (mint az eszkimóknál is) találtam. Ugyanazokat a félelmeket és extázisokat: áldozathozatalokat és ünnepeket. Megismertem az ősember vagy a természeti ember múltját, de egyik nép sem jutott el odáig, mint az ógörög filozófusok és matematikusok, lírikusok és tragédiaírók. Lassanként csak csodálkoztam: a számtalan néprajzkutató miért nem kritizálja a maga fölvilágosult XIX. vagy XX. századi eszméivel ezeket a hiedelmeket, melyekkel annyi szenvedést okoztak az emberek egymásnak.

Biztos, hogy más volt az ősember mint a törzsek tagja, és megint más a földművelő vagy a városi „forradalom” népe. Egyben azonban mereven megegyeztek: roppant tudatlanok voltak a természet és az emberi lélek, biológia dolgaiban. Hiába magyarázza Frazer, hogy a mágia, főleg a hasonlóságokon épülő mágia valamilyen előzménye a tudománynak, mert hatások egymásra épülését veszi alapul, és ehhez szabja rítusait, technikáját: a valóság törvényeit nem ismerte. Népmesei motívum tehát úgy írni le ősszüleinket (tudjuk maga az elnevezés is téves!), mint akik mindent tudtak, és etikailag is tökéletesek voltak, s majd csak később homályosult el az elméjük. Éppen az mindnyájunk nagy tanulsága: milyen nehéz ebből a homályból még a történelmi tapasztalatok, antropológiai és lélektani, természet-tudományos ismeretek alapján is kibontakozni.

A modern ember csődje, hogy ez csak félig-meddig sikerült. Fölismertük Darwin és mások nyomán az evolúciót, de azt is, hogy a millió éves mutáció során nem sikerült animális és szellemi természetünk kettősségéből homogén lényt szintetizálni. Korábban a vallások, az újabb századokban a társadalmi szabadság megteremtésével reméltük a hasadást begyógyítani. Az eredmény kiábrándító, ha akarom, kétségbeejtő. A babonák-hiedelmek, minden, ami irracionális az ember érzelmeiben és gondolkodásában, erkölcsében, mozdíthatatlan maradt. A XX. századi mélylélektan ezt eléggé elénk tárta az álmok analízisével, a tudatalatti megha-

tározó szerepének kétségbe vonhatatlan tényével. Ahogy Jung mondja: „Mindnyájan archetípusaink hatalmában vagyunk.”

Hova lett a karteziánus racionalizmus, a hegeli szellemi fejlődés világának anynyira véglegesnek képzelt dialektikus spirálja?

A vallások úgy tudtak elterjedni, hogy eredeti, tisztán szellemi, esetleg spekulatív mélységüket hígítani, felszínesíteni kellett. Vagyis: minél jobban közelíteni az animizmushoz, mágiához, szertartásokhoz, mitikus világmagyarázatokhoz. Azaz egyre távolabb a filozófiától, természeti törvények ismeretétől. Ez a folyamat legjobban az ősi egyiptomi állatimádásokban, állatfejű-testű istenekben öltött általános elfogadott-hirdetett formát. A sólyom éppúgy szakrális lett, mint a víziló, a sakál, a szkarabeuszbogár, de még a macska is kultikus tiszteletnek örvendett. Az óegyiptomi kultúra népességével együtt eltűnt, csak a művészete és írása maradt fenn számunkra. India viszont, miután a muszlimok kiváltak belőle (Pakisztán, Banglades) megőrizte sok ezer éves és sokféle etnikumát, nyelvét, kultuszát, vallását. Így maradtak meg istenként a kígyók, majmok, elefántok, tehének, bogarak, madárfélék, voltaképpen majdnem minden állat, amely a szubkontinensen élt vagy él. Az indiaiak sohasem szakadtak el a természet megszellemiesítésétől, noha olyan természetfölötti istenhármas is kialakított a védikus gondolkodás, mint a Brahma-Vishnu-Shiva Trimurti-kultusz. Transzcendensnek, metafizikainak sehol sem jött létre olyan szerves és nagyszabású teológiája, mint az újramegtestesülés tana. A lét célja a tökéletes, végső és tiszta spiritualitás, vagyis visszaöltözés Brahmába, ámde ennek a növények, állatok, rovarok létrétegén át vezet az útja. Emberként is újjászülethetünk valamelyik kasztrendszer tagjaként és természeti lényként is. A hindu (ezen a szón most vallást értek) minden alakban, létmódban a mindenség szerves részének tudja magát: istennek, ha úgy tetszik, hiszen az ő szemében az istenek is halandók a végtelen tér és idő sodrában.

A monoteizmust bevezető héber kultúra ellenben éppen Jahve nevében utasít el minden kapcsolatot a természettel, növényekkel és állatokkal egyaránt. Ábrázolni sem szabad őket, nemhogy imádni! Az emberáldozás mágikus-animista korszakát így váltja föl a Mózesrel kezdődő törvény idejében az állat- és növénygyümölcs-áldozat rítusa. Csak Jahve és a neki hűséget fogadott nép van: minden más létező eszköz a fennmaradáshoz és a törvény megtartásához. Az ember mélyen az isten alatt áll, de minden más az ő szolgálatára rendeltetett. Évezredek át tart a megtisztításnak, a tisztasági szabályoknak az érvényesítése, amely az étkezéstől a nemi-érzéki ösztönökön át Jahve neve kimondásának és alakja ábrázolásának tilalmáig terjed. Elképzelni is szinte lehetetlen, mekkora elfojtást követelt ez a folyamat a testileg-szellemileg egyaránt eleven ókori lelkekben. Az *Énekek éneke* (amely állítólag Salamon király műve, de azt hiszem, sokkal inkább különféle szerzőktől származó versciklus) robbanásszerűen mutatja föl a bizonyosságát annak: mennyire szomjas volt Jahve szövetséges népe is a természet szépségére, az évszakok pompájára és a testi szerelem mindent fölülmúló varázsára. Azt akarom mondani: az animizmus örökségét lehet tagadni, de kiítani nem. Ezzel talán ellentmondok önmagamnak, viszont nem szeretném a fában-vizekben-állatok-

ban tisztelt ősemberi kultusznak csupán a negatívumát hangsúlyozni. A természet a féltestvérünk, hiszen belőle származunk!

Miért hiányzik a természet iránti odaadás a kereszténységből, és mégis hogyan lopakodott vissza híveinek lelkébe és tanaiba a mágia meg az animizmus? Vagy talán soha nem is tűnt el egyikből sem egészen?

Csak a brahman kultúra megismerésével vált szembeötlő számomra, hogy míg a hindu törvény így szól: „Ne árts egyetlen lénytársadnak sem”, a Tízparancsolatban, de még a hozzáfűzött kommentárookban sem található olyan tétel, hogy állatok vagy növények kínozása, pusztítása bűn. Bűn csak az isten által teremtett és kormányzott ember világában van. Egyetlen kivétel Szent Ferenc kozmoszszerelete, melyről némelyek azt állítják: csak később keletkezett legenda, mint az is, hogy a Poverello beszélni tudott az állatokkal és a madarakkal. Persze, hogy legenda, de szép, sokat kifejez arról a valóban testvérederetről, amelyet azóta az evolúcióelmélet és a genetika is igazolt. Emlékszem, vallásos diákkoromban mekkora érzelmi hullámokat vert föl bennem a ferences rend megalapítójának megszerpített életrajza, a *Fioretti*, hiszen én magam, ha csak tehettem, az erdőket, dombokat, a Dunaharaszti körülvevő mocsarak-turjánok partját jártam. A Kis-Dunában való fürdés meg gyakran azt a pillanatot juttatta eszembe, midőn Keresztelő Szent János a fiatal Jézust megmeríti a Jordán vizében.

Azt hiszem, szükségszerű volt, hogy az új vallás elzárkózzon mindenféle természetkultustól: másképp nem szakíthatott volna a pogánysággal. Az animizmus és a mágia azonban megbújt, sőt megjelent a lelki tökéletességet és minden testiséget elvető mozgalomban. Ha másként nem, álarchan. De néha nyíltan is: mikor Jézus disznókba üldözi a démonokat, mi az, ha nem varázslás? Egyáltalán: pusztá tévedés-e azt állítani, hogy a csodák: a víz borrá változtatása, Lázár föltámasztása, a Mester vízen járása nem mágia-e a javából? Továbbá az, hogy a katakombákban még a hal volt a Megváltó jelképe? Vagy minek gondoljam, ha nem animizmusnak, hogy az apostoloknak egy-egy madár a szimbóluma, például Jánosé a sas? A Szent Lelket pedig mindig galamb képében ábrázolták? Ha így nézzük, a legmeglepőbb Krisztus azonosítása az Égi Bárányal! „Agnus Dei qui tollis peccata mundi”, hallottam számtalanszor a papot a miséken. Voltaképpen csak a középkori aszkétamozgalom terjedése volt egészen következetes megvalósítása minden világításág, tehát a természet szépsége megvetésének is. A babonákat, zavaros hiedelmeket azonban nem lehetett nyomtalanul kioltani a hívők lelkéből. Egyszer azt kérdeztem anyámtól: hogyan tudná elválasztani a szemmel verés, a boszorkányság és sok más paraszti népszokás fönymaradását az úgynevezett igaz hit-tételektől? A válasz bizonytalan volt. Nem is lehetett más. Nem állítom, hogy a kereszténység teológiája az ősi társadalmak animizmusából épül föl, de azt nehéz volna eleve tagadni, hogy nyitva hagyja az ajtót a szellem-, démon-, kísértethit előtt. Nincs ezen mit csodálkozni: fönmaradt ezeknek a kisistenféléknek a hatalma a világ összes vallásában, a hinduizmusban és a mohamedanizmusban is. A legföltűnőbb a győzelmük a tökéletesen ontológiai-filozófiai eredetű buddhista irányzatokban Ceylontól (Sri-Lanka) Kelet-Ázsián át Tibetig.

Túlságosan racionalista teória volt hát Frazeré és másoké, hogy az őseMBER vagy a civilizáció előtti társadalmak tagjainak pszichéjében alapmintaként kirajzolódtott animizmus és animatizmus, sőt bizonyos helyeken a mágia is elhalványodhat a modern gondolkodás és a természettudomány nappali fényében. Nemcsak a mindennapi döntések és sorsok mögött, ott van a művészetben: a lírában, festészetben, zenében, táncban is. Vannak, akik „vad gondolkodásnak” nevezik a természet szellemeihez való ősi viszonyt, a mágián alapuló logikát, és a maga korában nem is tartják alacsonyabb rendűnek a művelt emberénél. Mintha az a múlt antropológiájához tartozna.

Ilyenformán minek és mivel értelmezzük a mítoszokat, melyek túléltek a különböző kultúrákat, történelmi korszakokat, és éppen a modernitásban, a XX. században kerültek gondolkodásunk kiindulópontjaivá? Semmi sem őrzi jobban az ég, a föld, az istenek és az ember, az állat, növény és a lélek, vagyis a lélekkel fölruházott természet és kozmosz szoros kapcsolatát, mint az azték, a maori, a hindu, észak- és dél-amerikai indián, a héber, az ógörög és türk, finn-ugor eredettörténetek. Jaspers egész egzisztencialista filozófiáját ezekre építi föl, azt állítva, hogy a mítosz olyan metafizikai rejtjel, amely a történet szerkezetéből nem emelhető ki egészen, ellenben sokféleképpen magyarázható. És ebben van az ontológiai elméletek szempontjából mellőzhetetlen jelentősége.

Egyáltalán nem biztos, hogy Jaspersnek ilyen formában igaza van. Az viszont tény, hogy amint Ken Wilber amerikai kultúrfilozófus következtet *A működő Szellem rövid történetében* (2003), a mitologikus világképben még tökéletesen egybeolvadt a nagy hármasság, azaz az Én (lélek), a mi (a társadalom, etika), az objektív oldal (tudomány, technológia, állam). Animizmus és mágia mindent átfogott. Egy állat éppúgy lehetett az ember kultúrhérosa (totemkultusz), mint egy fa (tölgyfaszellem) vagy egy szent hegy (Meru a buddhista-brahmanista hagyományban, a Sinai hegy a hébereknél). Művészileg-költőileg is kiemelkedően nagy eredetmítosz példaként hatott rám, ahányszor csak újraolvastam a *Nguran-Gurana, a krokodilus fia* című afrikai elbeszélést, amelyben a törzs lányaival erőszakkal közösülő krokodil ivadékanak, a félig állati, félig emberi főnöknek, varázslónak van olyan hatalma, hogy apját megölve megszabadítsa népét az örökös rettegéstől, majd minden évben megtartsák a totemős ünnepét. A minket közelről érintő, román kolindán alapuló *Cantata profanában* Bartók úgy ad egészen modern zenei formát a fordított mítosznak, hogy abban emberek válnak szarvasokká; természetesen, hiszen az animista szemlélet oda-vissza érvényes.

Fölfedezhetem-e az animizmust a szerelemben-szexualitásban? Azt hiszem, csak abban igazán! Kétségtelen, hogy van úgynevezett lelki szerelem is: diákkoromban én is voltam ennek szenvedő részese. Persze éppen a vallásos neveltetésem tartott vissza vasszigorral a testi beteljesüléstől. Nem is gondolhattam a házasság előtti egyesülésre. Hitoktatóim rémképekkel is igyekeztek ettől a halálos büntől, a paráznaságtól elriasztani. A nászéjszakán aztán megtapasztalhattam, hogy a szeretkezés nemcsak extázis, hanem a tisztaságnak és a szépségnek is valamiféle csodája. És nem a büntelenség, a törvényesség tette azzá. Hanem az az egység, melyben

test és lélek közös ösztönkirobbanással jut el valamilyen harmadik dimenzióba, „aminek még emberi agy nem adott nevet”. Azért említettem a vallásos tilalmakat, mert én a szerelmet mindig vallásos vagy ahhoz hasonló elragadtatással és szenvedéssel éltem meg. És a vallásban (milyen jó lett volna, ha eleink az eredeti latin religiót nem ilyen megtévesztő módon fordítják le, hanem, mondjuk, kötésnek, kötöttségnek, effélének) bőven vannak fétisztikus, animisztikus és főleg mágiikus vonások. Arról nem is beszélve: a testi egyesülés valóságos szertartás komolyságával történik meg. A szerelem nagyon is hasonlít az istenhithez, hiszen imádat és félelem egyszerre. Szerelmünk bármikor el tud varázsolni: hatalma van fölöttünk, titokzatos képességeket sejtünk meg benne. Ha kell, áldozatot hozunk érte. De a legjellemzőbb az, hogy a szenvedély látomásos állapotában visszalépünk az ősidőbe; az ember olyanná válik, mint egy természetszellem: azt képzeli, bármilyen lénynek vagy növénynek, dolognak fölveheti az alakját. A boldogság táltosa lesz belőle.

Kezembe került egy amerikai könyv: Arthur Versluis *Indián hagyomány*a. Jó példa arra, hogy a reduktív gondolkodás hány tévútra viheti az embert. A szerző egyszerűen vallásnak nevez minden törzsi szokást, hiedelmet, varázsolást. A leginkább meglepett az az állítása: az indiánok szellemhite teljesen azonos Platón ideatanával. Ehhez jókora filozófiai tájékozatlanság, mondhatnám, tudatlanság kell. Abban a sokat vitatott gondba most nem is akarok elmélyedni, hogy a dolgoknak valóban van-e valamilyen ősképe, vagyis ideája, hiszen ez két világot jelent; én meg csak egyben hiszek-gondolodom. Az mindenesetre biztos, hogy az indiánok Nagy Manituja nem azonos az ősideával, ahogy a keresztény Atyával vagy a hindu Brahmával sem. Ezek már olyan fejlett kultúrák-bölcseletek absztrakciói, amilyenekre egy nomád nép még nem juthat el. A síksági törzsek szellemtánca, beavatási szertartása, totemkultusza mögött semmiféle kidolgozott teológiai rendszer nincs. Az ősök tisztelete, a víziók, álmok nagy értéke érzékeny, gazdag pszichés élményekre utal, s ösztönzi is egy-egy törzs tagjait, hogy fönmaradjanak, harcoljanak, vadásszanak, elcsodálkozzanak a természet, az égbolt szépségén, és valamilyen szellem munkálkodásának tekintsék a világot. Sok ősi éneket fordítottam: ezek elég meggyőzően tanúsítják, milyen áhítatosan hisznek valóság fölötti hatalmakban az indiánok. A halottak lelkeinek a törzset oltalmazó jelenlétében is. Ezért van olyan nagy tekintélyük köztük a varázslóknak, orvosságos embereknek.

Csakhogy éppen ez az az animizmus és mágia, melyről Frazer beszél *Az aranyágban*, száz és száz népnél ugyanazt a szemléletet bemutatva. Én vele értek egyet: az animista vagy mágiikus gondolkodás még nem vallás. Sok kutató és kultúrfilozófus tesz egyenlőségjelet a kettő közé. Az kétségtelen: a mágia és az animizmus számtalan jele fölfedezhető a világ vallásaiban. A baj az, hogy ezek a filozófiai, azaz modern ontológiai szemmel vizsgált vonások babonáknak, fantazmáknak, veszélyes, félrevezető hiedelmeknek bizonyultak. Ráadásul ilyen vagy olyan mértékben máig is fönmaradtak, és ezután is hatni fognak az emberiség nagy többségének körében. Hiába jövendölte Nietzsche a *Zarathusztrában* a tökéletesebb ember eljövételét. A „kreatúra marad az, ami”.